

WYTYCZNE DOTYCZĄCE KONSERWACJI I RESTAURACJI WITRAŻY

Wersja druga, Norymberga 2004

1. Wprowadzenie

1.1. Niniejsze wytyczne stanowią przegląd zasad postępowania, których należy przestrzegać podczas konserwacji i restauracji witraży, niezależnie od czasu ich powstania. Prezentowane tu zalecenia powinny stanowić punkt odniesienia zarówno dla konserwatorów, rzeczoznawców, jak i osób oraz instytucji odpowiedzialnych za witraże.

1.2. Pierwsza wersja wytycznych została sformułowana w roku 1989 przez Międzynarodowy Komitet Konserwacji Witraży Corpus Vitrearum we współpracy z Komitetem Witrażowym ICOMOS. Niniejszy dokument został przyjęty w trzech wyjściowych wersjach językowych – angielskiej, francuskiej i niemieckiej. Tłumaczenia na inne języki dopuszczalne są jedynie przez komitety narodowe Corpus Vitrearum i wymagają potwierdzenia przez Międzynarodowy Komitet Konserwacji Witraży Corpus Vitrearum. Corpus Vitrearum jest międzynarodową organizacją naukową zajmującą się badaniami nad sztuką witrażową. Zadaniem działającego w jej ramach Komitetu Konserwacji Witraży jest zachowanie i konserwacja dziedzictwa witrażowego w zgodzie z niniejszymi wytycznymi, jak również koordynacja badań i wsparcie naukowej współpracy w tym zakresie.

1.3. Przedmiotem niniejszych wytycznych są specyficzne zasady konserwacji witraży. Z tego powodu nie zostały tu powtórzone zalecenia ogólne sformułowane w innych kluczowych dokumentach międzynarodowych dotyczących postępowania konserwatorskiego, takich jak: *Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych* (Karta Wenecka, ICOMOS, 1964), *The Conservator-restorer: A Definition of the Profession* (Komitet ICOM ds. Konserwacji, Grupa robocza „Training in Conservation and Restoration”, Kopenhaga 1984), *Kodeks etyki zawodowej ICOM* (ICOM, Buenos Aires 1986), *Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites* (ICOMOS, Kolombo 1993).

1.4. Pojęcie „witraż” rozumiane jest w niniejszym dokumencie szeroko i obejmuje zarówno witraż tradycyjny, przeszklenia ozdobne, w tym ołowiane, prace wykonane techniką Tiffany’ego, dalle de verre jak i inne rodzaje przeszkleń architektonicznych, znajdujące się *in situ* oraz przechowywane w zbiorach muzealnych i prywatnych.

1.5. Wartość witrażu jest taka sama jak innych gatunków sztuki. Niezależnie od wieku i wartości rynkowej witraży ich konserwacja i restauracja powinny zatem odbywać się z należytą dbałością i zachowaniem zasad profesjonalnego postępowania konserwatorskiego. W procesie tym nie wolno ignorować historycznego i materialnego kontekstu witraży ani ich otoczenia architektonicznego. Wymienione okoliczności powinny zostać uwzględnione na etapie planowania i w toku prac konserwatorskich. Z tego powodu konserwacja witraży wymaga współpracy grupy specjalistów składającej się z konserwatorów, historyków sztuki, architektów, reprezentantów nauk ścisłych i przyrodniczych, technologów architektury oraz przedstawicieli służb konserwatorskich (jeśli takowe w danym kraju istnieją). W doborze osób uczestniczących w postępowaniu konserwatorskim należy uwzględniać ich wykształcenie, kwalifikacje oraz udokumentowane doświadczenie. Jakość prac konserwatorskich powinna być ważniejsza niż uwarunkowania finansowe.

1.6. Wszystkie grupy zagadnień prezentowane w niniejszym dokumencie powinny zostać uwzględnione w każdym przedsięwzięciu związanym z konserwacją witraży. Żadnej z omawianych tu kwestii nie należy a priori wykluczać w toku postępowania konserwatorskiego, nawet jeśli niektóre z nich mogą nie mieć kluczowego znaczenia w danej sytuacji.

2. Badania i dokumentacja

2.1. Pierwszym etapem każdego przedsięwzięcia konserwatorskiego powinny być badania naukowe dotyczące historii, funkcji i aktualnego stanu witraży, związanych z nimi zagadnień materiałowych i technologicznych oraz wcześniejszych prac konserwatorskich. Ponieważ badania nad wymienionymi kwestiami są główną domeną działalności Corpus Vitrearum, pomocne mogą okazać się konsultacje z członkami tej organizacji. W razie konieczności należy przeprowadzić badania technologiczne i analizy fizykochemiczne materiałów zastosowanych w witrażach, jak również obecnych na nich produktów korozji i nalotów. Uzyskane wyniki powinny stanowić punkt wyjścia dla koncepcji działań konserwatorskich, w której należy uwzględnić przebieg wszystkich planowanych prac oraz długoterminową strategię ochrony witraży. Jest ona podstawą dla szczegółowego opisu prac, który służy zarówno do stałego monitorowania ich przebiegu, jak i ewaluacji końcowej.

2.2. Obligatoryjna jest pełna dokumentacja badań poprzedzających prace konserwatorskie oraz wszystkich etapów tych prac, zastosowanych metod i materiałów. W przypadku ekspozycji witrażu na wystawie upoważniony konserwator powinien sporządzić raport o stanie zachowania obiektu. Obowiązek zapewnienia trwałości i dostępności ww. wymienionych dokumentów spoczywa na właścicielu witrażu, stosownej instytucji publicznej (jeśli takowa istnieje) i konserwatorze.

3. Konserwacja prewencyjna

3.1. Konserwacja prewencyjna (zachowawcza) jest kluczowa dla zachowania witraży *in situ* oraz znajdujących się poza pierwotnym kontekstem architektonicznym. Jej głównym celem jest zapewnienie stabilnych warunków środowiskowych. Regularne monitorowanie stanu przeszkleń i ich otoczenia, jak również sporządzenie szczegółowego planu przeglądów konserwatorskich stanowią zasadnicze składowe konserwacji prewencyjnej.

3.2. Oszklenia ochronne

3.2.1. Istotnym elementem konserwacji prewencyjnej jest w przypadku witraży *in situ* montaż oszklenia ochronnego, zapobiegającego uszkodzeniom mechanicznym i przeciwdziałającego negatywnemu wpływowi zjawisk pogodowych. Główne zadania oszklenia ochronnego to funkcjonalne odciążenie witraży, stanowiących, jak każde oszklenie, barierę dla czynników atmosferycznych, a ponadto ochrona przed zniszczeniami mechanicznymi i zapobieżenie kondensacji pary wodnej na powierzchni szkła. Umieszczenie i ekspozycja każdego okna są unikatowe, wymagają zatem adekwatnej konstrukcji oszklenia ochronnego, które powinno nie tylko odpowiadać wymogom konserwatorskim uwzględniającym witraże i ich kontekst architektoniczny, ale także zostać zharmonizowane pod względem fizycznym i estetycznym z daną budowlą. Oszklenia ochronne mogą więc otrzymać różną formę – w grę wchodzi zarówno konstrukcje montowane i wentylowane od zewnątrz, jak i wewnętrznie wentylowane systemy z zastosowaniem izotermicznych pakietów zespolonych, stanowiące obecnie najbardziej efektywną metodę ochrony witraży. By dokonać właściwego wyboru oszklenia ochronnego, niezbędna jest szeroka wiedza o zasadach funkcjonowania i oddziaływaniu konstrukcji tego typu. Oszklenie ochronne może zminimalizować

konieczność poważniejszej konserwacji interwencyjnej, a nawet wykluczyć ją całkowicie, oraz ułatwić późniejszy demontaż kwater witrażowych. Dodatkowym środkiem ochrony witraży przed uszkodzeniami mechanicznymi mogą być siatki ochronne, należy jednak uwzględnić ich wpływ estetyczny na odbiór witraży i budowli.

3.3. Przemieszczanie, transport, przechowywanie i ekspozycja

3.3.1. Każde przemieszczenie witraży wymaga specjalnych umiejętności. Demontażu i przemieszczania witraży powinny dokonywać jedynie wykwalifikowane osoby.

3.3.2. Zaleca się, by witraże transportować w pozycji pionowej, zapakowane w taki sposób, by były podparte i zabezpieczone z obu stron na całej powierzchni. Kwatery z osłabioną siatką ołowianą bądź zagrożoną warstwą malarską, małe pola i fragmenty mogą być transportowane na leżąco, pod warunkiem zapewnienia odpowiedniego zabezpieczenia całej powierzchni. Witraże można przechowywać zarówno w pozycji horyzontalnej, jak i wertykalnej, w obu tych przypadkach objekty powinny być podparte na całej powierzchni.

3.3.3. Wybór materiałów zabezpieczających witraż, zarówno podczas transportu, przechowywania, jak i ekspozycji, powinien wynikać z analizy ich stabilności chemicznej, należy uwzględnić zagrożenie ulatniającymi się substancjami, absorpcją wody, możliwością zarysowania obiektu.

3.3.4. W przypadku ekspozycji muzealnej należy dobrać możliwie najmniejsze natężenie światła oraz zwrócić uwagę na zagrożenie wysoką temperaturą w kasetonach ekspozycyjnych (lightboxach), bowiem czynniki te mogą prowadzić do uszkodzenia materiałów konserwatorskich. Należy zapewnić odpowiedni dystans pomiędzy witrażem a oglądającym (odpowiednie bariery lub inne rozwiązania), by wyeliminować możliwość bezpośredniego dostępu do obiektu.

4. Zabiegi konserwatorskie i restauratorskie

4.1. Ingerencje konserwatorskie i restauratorskie muszą opierać się na wynikach badań historycznych. Powinny też pozostawać w związku z długofalową strategią ochrony i zaplanowanymi działaniami prewencyjnymi. Nigdy nie należy prowadzić działań na całym witrażu, traktując go jako jednorodny obiekt, lecz wszelkich zabiegów konserwatorskich dokonywać miejscowo. Przy planowaniu postępowania konserwatorskiego należy uwzględnić dla każdego etapu prac wystarczająco dużo czasu na wybór optymalnych rozwiązań, konsultacje i opracowanie dokumentacji.

4.2. Dostęp do witraży, działania konserwatorskie na miejscu i procedury poprzedzające demontaż

4.2.1. W celu zabezpieczenia witrażu podczas przeglądu i wszelkich innych działań *in situ* należy zapewnić dogodny dostęp do obiektu. W wielu przypadkach niezbędne jest ustawienie specjalnych rusztowań po stronie wewnętrznej i zewnętrznej. W szczególnych sytuacjach dopuszczalne są inne rozwiązania. W zależności od rodzaju i zakresu koniecznych działań, ale także z uwagi na potencjalne szkody, które mogą zostać spowodowane przez demontaż witrażu, jako podstawową możliwość zawsze należy brać pod uwagę prowadzenie prac konserwatorskich na miejscu. W przypadku konieczności demontażu nieodzowne mogą okazać się działania mające na celu wstępne wzmocnienie kwater. Działanie te nie powinny pociągać za sobą ani nieodwracalnych zmian, ani uszkodzeń obiektu.

4.3. Konserwacja powierzchni szkła

4.3.1. Powierzchnię szkła, jej opracowanie i znajdującą się na niej warstwę malarską należy przed każdą ingerencją konserwatorską poddać gruntownym analizom, pozwalającym zidentyfikować oryginalnie materiały, zakres i rodzaj korozji oraz wszelkiego rodzaju substancje obce. Produkty korozji uznaje się przy tym zasadniczo za materialne świadectwa historii szkielec zastosowanych w witrażu. Celem konserwacji powierzchni szkła jest jego zachowanie, nie zaś rozjaśnienie witrażu poprzez usunięcie produktów korozji czy nalotów. Jeśli już zachodzi potrzeba oczyszczenia szkła, prace należy prowadzić na ograniczonej powierzchni i w sposób kontrolowany. Niezbędna jest przy tym pełna świadomość zagrożeń związanych z wybranymi metodami i materiałami konserwatorskimi. Wykluczone są kąpiele (moczenie) i okłady tak całych kwater, jak i poszczególnych fragmentów.

4.3.2. Konserwację warstwy malarskiej zaleca się jedynie wówczas, gdy grozi jej całkowite zniszczenie. W przypadku, gdy warstwa malarska jest osłabiona, lecz nie jest zagrożona złuszczeniem, należy przede wszystkim rozważyć prewencyjne metody ochrony. Niedopuszczalne jest ponowne wypalanie witraży.

4.4. Ubytki i uzupełnienia

4.4.1. Ubytki, przemieszczenia i uzupełnienia w witrażu są świadectwem jego historii. W toku badań poprzedzających wszelkie działania konserwatorskie elementy te należy gruntownie przeanalizować i udokumentować. Nowe uzupełnienia, retusze i rekonstrukcje warstwy malarskiej, przemieszczenia starych uzupełnień i ich wymiana dopuszcza się jedynie w sytuacji, gdy są umotywowane niebudzącymi wątpliwość wynikami badań historyczno-artystycznych i technicznych. Obowiązuje w tym przypadku zasada jak najmniejszej ingerencji w obiekt i odwracalności zmian. Każde uzupełnione pole należy oznaczyć w sposób trwały, możliwe jest umieszczenie na nim daty i sygnatury.

4.5. Stabilizacja zabezpieczająca witrażu

4.5.1. Konserwacja witrażu obejmuje również zabezpieczenie konstrukcji kwater i elementów architektonicznych, gdy obiekt znajduje się *in situ*. W realizacji tych działań niezbędny jest udział specjalistów z innych dziedzin.

4.5.2. Siatka konstrukcyjna witrażu może składać się z listew ołowianych, cynkowych i innych, folii miedzianej, betonu, masy szpachlowej i innych materiałów. Niezależnie od ich wieku elementy te stanowią integralną część artystyczną witrażu i stanowią o jego wartości historycznej. Ich zachowanie jest zatem ważnym celem działań konserwatorskich, jakkolwiek pewne ingerencje w elementy konstrukcji witrażu, nie wyłączając ich wymiany, mogą okazać się nieuniknione w zależności od stanu zachowania szkielec i związanego z tym zakresu prac. W razie konieczności poprawy czytelności dzieła, dopuszczalna jest wyjątkowo ingerencja w jego część konstrukcyjną. Zdeformowane kwatery należy przy tym konserwować w taki sposób, by zachować – na ile to możliwe – wszystkie elementy siatki konstrukcyjnej, zamiast ją zastępować. Wykluczone są kąpiele kwater i ich podgrzewanie. Uzupełnienia kitu nie zawsze są konieczne i pożądane, lecz zależą od stanu kwatery i sposobu jej ekspozycji w przyszłości. Gdy zabieg ten jest niezbędny, należy go przeprowadzić ręcznie jedynie punktowo.

4.5.3. W przypadku naprawy pękniętych szkielec należy wziąć pod uwagę procesy fizykochemiczne związane ze starzeniem się użytych w tym celu materiałów, jak i przyszłe warunki umieszczenia witrażu.

5. Niniejsze wytyczne zostały sformułowane przez grupę roboczą Międzynarodowego Komitetu Konserwacji Witraży i przyjęte 1. września 2004 roku przez Zgromadzenie Generalne Corpus Vitrearum podczas XXI. Kolokwium Corpus Vitrearum w Norymberdze.

tłum. Sławomir Oleszczuk i Tomasz Szybisty